

Fackföreningsrörelsen

Arbetarorganisationer

Fackliga organisationer i modern mening började i Sverige bildas under 1870-talet, som en följd av den pågående industrialiseringen. Den främsta orsaken var den sociala omställningsprocess som Sverige genomgick vid förvandlingen från jordbruks- till industrisamhälle. De ideologiska och praktiska inspirationskällorna bakom organisationssträvandena fanns i Storbritannien, Tyskland och Danmark. Den drivande kraften var viljan att förbättra arbetarnas materiella förhållanden. Fackföreningarna var i hög grad kamporganisationer, uppbyggda enligt den s.k. yrkesförbundsprincipen, dvs. yrket utgjorde grunden för organisationerna. Efter hand sammanslöt de sig till fackförbund, och dessa i sin tur bildade 1898 Landsorganisationen i Sverige (LO). Efter några decennier fann förbunden det vara bättre att organisera sig efter den s.k. industriförbundsprincipen, dvs. alla berörda arbetare på en arbetsplats oavsett yrke tillhör samma fackliga organisation. Arbetarkvinnorna valde med ett fåtal tidiga undantag att organisera sig tillsammans med den manliga delen av arbetarklassen. Under tidsperioden 1870–90 etablerades visserligen ett flertal fackföreningar för kvinnliga arbetare, men i regel upplöstes eller uppgick dessa i sina manliga motsvarigheter efter några få års verksamhet. Det 1902 bildade Kvinnornas fackförbund var dock verksamt till 1909.

Trots ett starkt motstånd från arbetsgivarna växte fackförbunden i medlemsantal och styrka. Detta ledde till att de privata arbetsgivarna 1902 organiserade sig i Svenska Arbetsgivareföreningen (SAF). År 1906 nåddes en uppgörelse mellan LO och SAF, där SAF accepterade den fackliga organisationsrätten. Därigenom ökade den fackliga organisationsgraden. Den positiva utvecklingen bröts dock genom det fackliga bakslaget i storstrejken 1909. Många LO-medlemmar lämnade organisationen och anslöt sig i stället till Sveriges Arbetares Centralorganisation (SAC), en organisation med rötter i den franska syndikalistiska rörelsen. Denna konkurrent till LO upplevde dock en relativt kort blomstringstid, och under mellankrigstiden reducerades dess betydelse avsevärt. I dag spelar SAC en underordnad roll i den samlade fackföreningsrörelsen.

Efter första världskriget utvecklades LO snabbt både i fråga om medlemsantal och när det gällde maktställning. Alltsedan de första fackföreningarna bildades fanns en stark koppling mellan arbetarrörelsens fackliga och politiska grenar, dvs. LO och Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (SAP). Detta fick till följd att LO:s möjligheter att driva arbetarnas fackliga krav stärktes i takt med att SAP:s politiska positioner flyttades fram. Det ledde bland annat till att många frågor som rörde förhållandena inom arbetslivet löstes genom avtal mellan arbetstagar- och arbetsgivarorganisationer och inte genom lagstiftning. År 1938 slöts det s.k. Saltsjöbadsavtalet mellan LO och SAF. Detta avtal reglerade förhållandet mellan arbetsgivarna och arbetstagarna och var ett uttryck för den ömsesidiga intressegemenskapen omkring stabila förhållanden på arbetsmarknaden. Avtalet var en grundsten i det som under flera årtionden kom att betecknas som den svenska modellen.

LO:s medlemsantal ökade starkt fram till 1980-talet, därefter har det stagnerat. Vissa fackförbund har under senare år fått vidkännas medlemsminskningar. Detta är en följd av omstruktureringen av arbetsmarknaden med en övergång från traditionell, mekanisk varuproduktion till numeriskt styrda processer och informations- och serviceverksamhet. Trots detta har LO över två miljoner medlemmar i fackföreningsrörelsen.

Tjänstemännens fackliga strävanden

Tjänstemännens fackliga strävanden har gått parallellt med arbetarnas även om de kom i gång något senare. En länge förhärskande uppfattning har varit att tjänstemännen började organisera sig först efter första världskriget. Dock finns det flera exempel på fackliga tjänstemannaorganisationer redan under 1880-talet, t.ex. bland lärare och bankanställda. Skälen till att tjänstemännens organisationsbildning kom i gång senare än arbetarnas var att deras sociala situation var bättre och att de i stor utsträckning identifierade sig med arbetsgivarna. Under mellankrigstiden förändrades situationen drastiskt, och även tjänstemännen fick känna av otrygghet i anställningen vid ekonomiska nedgångar. Vidare tillväxte antalet tjänstemän snabbt, vilket också ökade behovet av facklig samverkan för att reglera anställningsvillkoren. Till en början var organisationsbildningen splittrad med ett par huvudorganisationer, men efter hand gick dessa samman, och 1944 bildades Tjänstemännens Centralorganisation (TCO). Facklig särorganisering var till och med 1940-talet typisk för många kvinnliga yrkesgrupper på tjänstemannasidan, framför allt inom den statliga sektorn. Denna organisationsform hade sin främsta grund i att kvinnorna fruktade att deras intressen skulle negligeras och att de kvinnliga medlemmarna skulle marginaliseras om de samorganiserade sig med männen. Ibland var den också ett resultat av att vissa yrkesgrupper uteslutande bestod av kvinnlig arbetskraft. Dessa, ibland mycket små kvinnliga organisationer

samarbetade ofta med varandra samt med andra kvinnoorganisationer, t.ex. Fredrika-Bremer-Förbundet. Den kvinnliga särorganiseringen upphörde till stor del i och med att dessa organisationer anslöt sig till TCO. TCO har i dag över en miljon medlemmar som fördelar sig på ett tjugotal förbund med Svenska Industritjänstemannaförbundet (SIF) som det största. fackföreningsrörelsen

Akademikerorganisationer

Vid sidan av tjänstemännen i traditionell mening började under 1940-talet ytterligare en grupp att göra sig gällande på arbetsmarknaden, nämligen akademikerna. De hade en stark intressegemenskap i sin utbildning och i sin profession, vilket ledde till att de bildade egna fackliga organisationer. Under det första uppbyggnadsskedet var det framför allt de unga akademikerna som kände behov av facklig samhörighet, och de kom därför att gå i bräschen för akademikernas organisering. Numera är akademikerna samlade i dryga tjugotalet förbund med sammantaget ca 520 000 medlemmar (2003), inom Sveriges Akademikers Centralorganisation (SACO). Flera av SACO-förbunden är s.k. legitimationsförbund, vilket innebär att deras medlemmar måste ha ett kompetensbevis för att få utöva sitt yrke, t.ex. arbetsterapeuter, läkare och psykologer. Vissa SACO-förbund organiserar också medlemmar som är egna företagare (t.ex. advokater, arkitekter, konsulter och ingenjörer).

LO

Organisation och medlemmar

LO bildades 1898 som en defensiv organisation med få samordnande uppgifter. Rätten att gå samman i fackliga organisationer ansågs vid denna tid inte självklar. Medlemsförbunden skulle bistå varandra i händelse av lockout och då föreningsrätten ansågs hotad. Ekonomiskt stöd skulle inte utgå vid offensiva strejker. Efter ett år redovisade LO 16 medlemsförbund med ca 37 500 medlemmar. Under de första åren av 1900-talet steg medlemsantalet betydligt. Till följd av konflikter på den svenska arbetsmarknaden, lockout 1907 och storstrejken 1909 som mynnade ut i nederlag för den fackliga organisationen, lämnade ett stort antal förbund och medlemmar LO; först 1917 var medlemsantalet åter uppe i 1907 års nivå (ca 186 200). Därefter växte organisationen kontinuerligt; år 1945 hade man 45 medlemsförbund med drygt 1,1 milj. medlemmar. Till följd av strukturella förändringar i samhälle och näringsliv har antalet medlemsförbund därefter minskat genom nedläggningar och sammanslagningar. Antalet medlemmar fortsatte emellertid att stiga fram till 1980-talets senare del för att därefter stagnera. Fram till 1917 utgjorde andelen kvinnor endast några få procent. Därefter har andelen ökat och utgjorde vid mitten av 1960-talet ca 25 % och i slutet av 1990-talet ca 45 %. Organisationsgraden inom LO-kollektivet var 1907 ca 30 % och har därefter kontinuerligt stigit.

Förhållandet LO–SAP

En nära samverkan mellan arbetarrörelsens fackliga och politiska grenar ansågs redan tidigt självklar och nödvändig. Vid den första kongressen beslöts att till LO ansluten förening inom tre år också skulle ansluta sig till Socialdemokratiska arbetarepartiet (SAP). Beslutet väckte livlig debatt och vid kongressen 1900 ändrades denna punkt till att LO skulle verka för de fackliga organisationernas anslutning till arbetarkommunen, partiets lokala organisation. Den fackliga kollektivanslutningen till SAP slopades 1987 genom en ändring i partiets stadgar. Vid sidan av det rent organisatoriska sambandet har LO och SAP sedan LO:s tillkomst haft ett nära samarbete. LO är representerad i SAP:s styrelse sedan 1898, fackliga företrädare har valts som representanter för SAP till riksdagen och ingått i den socialdemokratiska riksdagsgruppen. Företrädare för SAP och LO har periodvis träffats regelbundet. LO deltog i samtalen inom den s.k. torsdagsklubben (1949–55) samt i Hargsundsöverläggningarna under 1950- och 60-talen. Under efterkrigstiden har LO också varit representerad i en rad samhällsorgan och myndigheter (s.k. förvaltningskorporativism). I regeringsställning har SAP från fackföreningsrörelsen rekryterat statsråd, och SAP har erhållit olika former av ekonomiskt stöd (bl.a. till den socialdemokratiska partipressen). Relationerna har emellertid inte varit utan konflikter, och motsättningar mellan LO och partiledningen har varit återkommande. Det senaste decenniets spänningsförhållanden har man velat förklara med SAP:s politiska omorientering mot bakgrund av internationalisering och en ny ekonomisk politik, som i många avseenden brutit mot tidigare ställningstaganden, vilka LO ställt sig bakom

Motstånd

LO har som organisation mött motstånd såväl från statsmakterna som från grupper inom de egna leden. År 1899 antog riksdagen åkarpslagen, en komplettering i strafflagen som kriminaliserade arbetarnas kamp mot strejkbrytare. Lagen upphävdes 1928. I tider av politisk oro (storstrejken 1909, rösträttskampen 1917, Ådalen 1931) har militär och polis mobiliserats mot de fackligt organiserade arbetarna. Inom de egna leden bildades 1910, efter nederlaget i storstrejken 1909, Sveriges Arbetares Centralorganisation (SAC), och sedan 1920-talet har kommunisterna försökt att skaffa sig ett inflytande bland de till LO anslutna arbetarna (Fackliga propagandaförbundet 1919–23, Enhetskommittén 1926–29). LO har emellertid konsekvent markerat en skarp gräns gentemot vänsteroppositionella riktningar. Under efterkrigstiden framträdde en oppositionell riktning i anslutning till LKAB-konflikten 1969–70, och under 1980-talets slut och i början av 1990-talet gjorde sig oppositionella strömningar ännu en gång gällande, bl.a. i det s.k. Dalauppropet

Förhandlingar

Inom LO eftersträvade man tidigt att teckna avtal med arbetsgivarparten. Arbetsgivarna var emellertid inte beredda att möta den fackliga organisationen som motpart på arbetsmarknaden. Efter en omfattande facklig konflikt inom verkstadsindustrin skedde 1905 ett genombrott på området. I den s.k. decemberkompromissen 1906 nåddes en överenskommelse mellan LO och SAF att föreningsrätten skulle lämnas okränkta, dvs. att arbetarna skulle äga rätt att organisera sig. I gengäld skulle arbetsgivarparten äga rätt att fritt anställa och avskeda arbetskraft samt att leda och fördela arbetet. LO intog tidigt en avvisande hållning till statsmakternas försök att via lagstiftning reglera förhållandet mellan parterna på arbetsmarknaden. Under 1920-talet, en period med stora konflikter på arbetsmarknaden, antogs emellertid betydelsefulla lagar: 1920 lag om medling och 1928 lagar om kollektivavtal och arbetsdomstol. LO och SAF eftersträvade emellertid att undvika statlig inblandning i parternas inbördes förhållande. År 1938 undertecknades huvudavtalet, det s.k. Saltsjöbadsavtalet, i vilket parterna enades om en förhandlingsordning som också reglerade möjligheterna att gå ut i konflikt. Avtalet innebar att gränser sattes för parternas och statsmakternas olika ansvarsområden. Denna form för samarbetet (den "svenska modellen") kom att gälla fram till slutet av 1960-talet. Därefter började samarbetsformerna svikta. I anslutning till huvudavtalet valde LO att centralisera sina verksamhetsformer. 1941 års LO-kongress antog nya stadgar som gav LO en starkare ställning gentemot förbunden. Förändringarna stärkte LO:s ställning i de centrala förhandlingarna fram till 1980-talets början. Perioden präglades emellertid också av växande komplikationer. Svårigheter att finna en form för hur befintligt löneutrymme skulle mätas, hur den solidariska lönepolitiken skulle utformas, stigande motsättningar mellan de fackliga organisationerna på offentlig och privat sida, samordningsproblem inom LO-kollektivet samt med tjänstemannaorganisationernas förhandlingskarteller TCO-S, PTK och KTK bidrog till att komplicera förhandlingarna och undergräva den gamla förhandlingsordningen. Därtill kom att statsmakten började gripa in i parternas av tradition fria förhandlingar med krav på återhållsamhet. Den gamla ordningen, den svenska modellen, hade spelat ut sin roll. I början av 1990-talet lades förslag till en ny förhandlingsstrategi för LO-kollektivet. Man talar om en förbundsvis samordning, där LO är tänkt att utgöra den sammanhållande kraften.

Makt och inflytande

Den svenska modellen – rollfördelningen mellan stat, kapital och arbete – med dess långtgående återverkningar i arbetslivet aktualiserade i början av 1940-talet frågorna om miljö i arbetslivet. Med rötter i arbetsfredskonferensen 1928 ägde under 1940- och 50-talen ett genombrott på området rum, manifesterat i 1946 års avtal om företagsnämnder, organ för information och rådgivning. Det fortsatta arbetet kunde ske också med stöd i lagstiftning. År 1978 tecknades ett arbetsmiljöavtal med SAF. Radikaliseringssvågen i slutet av 1960-talet reste också frågan om arbetarnas rätt till medbestämmande i arbetslivet. Problemet var inte utan komplikationer. Ett ökat inflytande från arbetstagar sidan i företagens skötsel skulle bl.a. rubba de spelregler som lagts fast i Saltsjöbadsavtalet. Tiden bjöd emellertid LO att flytta fram positionerna. Under 1970-talet tillkom en rad lagar som gav arbetstagar sidan inflytande i företagen: lagen om anställningsskydd (LAS), lagen om styrelserepresentation för de anställda, förtroendemannalagen samt lagen om medbestämmande (MBL). MBL hade karaktären av ramlag, och 1982 tecknades avtal på området mellan LO och SAF. Till frågan om LO:s makt och inflytande fogar sig också riksdagens beslut 1983 att införa löntagarfonder. Inför folkomröstningen 1980 i kärnenergifrågan drev LO kravet att kärnenergiproduktionen skulle börja avvecklas 2010.